

ילמד ענוים דרכו - שנה ב

מי גדול ממי (א)

הרב רן כלילי

1. שבת פח, ב

ואמר רבי יהושע בן לוי: בשעה שעלה משה למרום אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: ריבוננו של עולם, **מה לילוד אשה בינינו?** אמר להן: לקבל תורה בא. אמרו לפניו: חמודה גנוזה שגנוזה לך תשע מאות ושבעים וארבעה דורות קודם שנברא העולם, אתה מבקש ליתנה **לבשר ודם?** "מה אנוש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו?" "ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים!"

אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: החזיר להן תשובה!

אמר לפניו: ריבוננו של עולם, מתיירא אני **שמה ישרפוני בהבל שבפיהם.**

אמר לו: **אחוז בכיסא כבודי**, וחזור להן תשובה, שנאמר: "מאחז פני כיסא פרשז עליו ענבו" ואמר רבי נחום: מלמד שפירש - די מזיו שכינתו וענבו עליו.

אמר לפניו: ריבוננו של עולם, תורה שאתה נותן לי מה כתיב בה? "אנכי ה' - להיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים". אמר להן: למצרים ירדתם, לפרעה השתעבדתם, תורה למה תהא לכם? שוב מה כתיב בה "לא יהיה לך אלהים אחרים" בין הגויים אתם שרויין שעובדין עבודה זרה? שוב מה כתיב בה "זכור את יום השבת לקדשו" כלום אתם עושים מלאכה שאתם צריכין שבות? שוב מה כתיב בה "לא תשא" משא ומתן יש ביניכם? שוב מה כתיב בה "כבד את אביך ואת אמך" אב ואם יש לכם? שוב מה כתיב בה "לא תרצח לא תנאף לא תגנב", קנאה יש ביניכם? יצר הרע יש ביניכם?

מיד הודו לו להקדוש ברוך הוא, שנאמר "ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ" ואילו "תנה הודך על השמים" - לא כתיב. מיד כל אחד ואחד נעשה לו אוהב, ומסר לו דבר, שנאמר: "עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות באדם", בשכר שקראוך אדם - לקחת מתנות. אף מלאך המוות מסר לו דבר, שנאמר: "ויתן את הקטרת ויכפר על העם" ואומר "ויעמד בין המתים ובין החיים" וגו', אי לאו דאמר ליה - מי הוה ידע?

2. רש"י במדבר יז

ויעמוד בין המתים וגו' - אחז את המלאך והעמידו על כורחו. א"ל המלאך: הנח לי לעשות שליחותי! א"ל: משה צווני לעכב על ידך. א"ל: **אני שלוחו של מקום ואתה שלוחו של משה!** א"ל: אין משה אומר כלום מלבו אלא מפי

דף מקורות

הגבורה, אם אין אתה מאמין הרי הקב"ה ומשה אל פתח אהל מועד בא עמי ושאל. וזהו שנאמר "וישב אהרן אל משה".

3. מורה נבוכים ג, יג

עשויים לסבור שתכלית המציאות כולה היא רק מציאות מין האדם כדי שיעבוד את ה-ל, **ושכל מה שנעשה - נעשה רק למענו**, עד שאפילו הגלגלים סובבים לתועלתו וכדי להמציא לו את הדברים ההכרחיים לו... אם הגלגלים הם למען האדם, כל שכן שאר בעלי החיים והצמחים.

אבל אם עוקבים אחר דעה זאת, כפי שחייבים בני דעת לעקוב אחר דעות, מתברר **הפגם שבה... שאין להאמין שכל הנמצאים הם בשביל מציאות האדם**, אלא אף שאר המינים מכוונים **לעצמם ולא בשביל דבר אחר...** אל תטעה בלבך ותחשוב שהגלגלים והמלאכים הובאו לידי מציאות **בשבילנו**, שהרי הבהיר לנו את **ערכנו**: "הן גוים כמר מדלי". התבונן אפוא בעצמך ובעצם הגלגלים, הכוכבים והשכלים הנבדלים. אז תתברר לך האמת ותדע **שהאדם הוא השלם והנכבד מבין מה שהתהווה מן החומר הזה, אך לא יותר**. וכאשר משווים מציאותו אל מציאות השכלים הנבדלים, **הוא בזוי מאוד...**

מן הדברים שראוי לאדם להתבונן בהם, כדי שידע את ערך עצמו ולא יטעה, הוא מה שהתברר בדבר מידותיהם של הגלגלים והכוכבים ומידותיהם של המרחקים שבינם לביננו... התבונן אפוא בנמצאים גופניים אלה. מה גדולות מידותיהם ומה רב מספרם! כאשר הארץ כולה אינה אפילו חלקיק לעומת גלגל הכוכבים, מה הוא יחס מין האדם אל כל הנמצאים?! כיצד ידמה אפוא אחד מאתנו שהם בעבורו ובסיבתו ושהם כלים לו. זה הוא מצד השוואת הגופים, כל שכן כשתעיין במציאות השכלים הנבדלים!

4. מורה נבוכים ב, יא

הנמצאים, זולת הבורא יתעלה, מתחלקים לשלושה חלקים - אחד: **השכלים הנבדלים**; השני: **הגרמים הגלגליים** הנושאים צורות קבועות, שאין הצורה בהם משתנה מנושא לנושא, והנושא עצמו אינו משתנה השלישי: **אלה הגופים המתהווים וכלים** אשר משותף להם חומר אחד.

ושהנהגה שופעת מן ה-לוה יתעלה על השכלים לדרגותיהם. ממה שקלטו **השכלים** - שופעים טובות ואורות על **גופי הגלגלים**. ומן הגלגלים שופעים כוחות וטובות על **גוף מתהווה וכלה**, זה מן [השפע] הרב שקלטו מעקרונותיהם.

ודע שכל המשפיע טוב כלשהו בדירוג הזה - **אין מציאותו של המשפיע הזה, כוונתו ומטרתו, להשפיע על קולט אחד מסוים בלבד**. שהרי מכך היה נובע אבסורד גמור. כי המטרה נכבדה יותר מן הדברים שהם למען המטרה. היה אפוא מתחייב **שמציאותו של העליון יותר והשלם יותר והנכבד יותר תהיה למען השפל יותר**.

דף מקורות

שום בר דעת לא ידמה זאת. אלא הדבר הוא כפי שאתאר, והוא שכאשר דבר מה שלם באופן כלשהו של שלמות - יש ששלמות זאת (מצטמצמת) בתחום שעצמותו מגיעה לידי שלמות, ואין שלמות עוברת ממנו לזולתו. **ויש ששלמותו היא בתחום שממנו עוזפת שלמות ועוברת לזולתו.** כגון שתאמר על דרך המשל שלאדם כלשהו יש רכוש המספיק לצרכיו ההכרחיים בלבד, ולא עוֹדף ממנו מה שאחר יפיק ממנו תועלת. ולאדם אחר יש רכוש שעודף ועובר ממנו מה שמספיק לאנשים רבים, כך שהוא מעניק לאדם אחר כמות שבעטיה יעשה גם אותו אדם עשיר, ועודף ממנו מה שמעשיר אדם שלישי. כך הדבר במציאות: השפע המגיע ממנו יתעלה להביא לידי מציאות שכלים נבדלים שפֶע גם מאותם שכלים באופן שהביאו זה את זה לידי מציאות, עד השכל הפועל. שם נפסקה הבאת הנבדלים לידי מציאות. אבל מכל "נבדל" שפעה גם כן איזושהי הבאה לידי מציאות עד שהגלגלים הסתיימו בגלגל הירח, ואחריו הגוף המתהווה והכלה הזה, דהיינו, החומר הראשון ומה שמורכב ממנו...

5. עקידת יצחק שער ה'

משורש דעת קדמות העולם ומגזע אמונת מציאותו על דרך החיוב שזכרנו, יצאו כמה צפיעים כצפיעונים משחיתים. אחד מהם, צפע וענף עץ עושה פרי רע ומר "כל אוכליו יאשמו" והוא: כי אחר שהם יאמינו שהעולם היה מחויב על דרך **ההשתלשלות** וחיוב הסיבות, הנה חויב להם להאמין שהסיבות כל עוד שיתקרבו אל הסיבה הראשונה - יהיו במעלה יותר עליונה במדרגת הכבוד והחשיבות על האחרונות מהם, **עד שיחויב להם מזה, שהאדם שהוא הנברא האחרון במדרגות המציאות - יהיה היותר פחות במעלה מכל הנמצאות כולם ושצורתו ונפשו אין לה עם הגלגל שום ערך וייחס כלל.**

ומזה הרחיקו מאוד, שיהיה האדם חשוב ונכבד עד שיהיה הוא הסיבה התכליתית לנמצאים השמימיים. ויחזיקו החושב זה, לסכל ופתי מאמין, שיהא החשוב הנכבד היקר הערך מסובב מהפחות הנקלה והשפל כמו שנודע זה מספריהם. והנה חכמינו הפילוסופים נמשכו אחריהם וקיבלו דעתם כמו שתראה לרב המורה... גם הרלב"ג ז"ל בספריו. **ומצאו להם סמך מהכתובים:** "מה אנוש כי תזכרנו" "אדם להבל דמה" "אף כי אנוש רמה" וכיוצא באלו הכתובים. והשתדלו בקיום זה הדעת, וגערו במי שיבין הכתובים האומרים: "והיו למאורות ברקיע השמים

¹ וכ"כ המהר"ל בתפארת ישראל פרק יב: "ודבר זה נמשך (=נובע) לדעת חיצונית (לתורה) שיש להם, מה שהם אומרים כי האדם פחות היצירה, שפל הבריאה מן הגלגלים ומכל שכן מן המלאכים. כמו שהאריכו הם בסיפור שבח המלאכים ובגלגלים ובגנות הבריאה של אדם. והמשיכו לזה פשטי הכתוב (תהלים ח): "מה אנוש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו" ושאר ראיות פשטי הכתוב. והמושכל הראשון - כי האדם בעל חומר ובעל הוויה והפסד. ומפני זה חושבים כי ראוי לאדם השפל לקנות מעלה והצלחה בידיעת החשוב - המה המלאכים והגלגלים. וכאשר ידע אלו - יש לו מעלה. וכבר התבאר בחיבור גבורות השם, כי **אין רוח חכמים נוחה בזה.** והוא הפך האמונה לגמרי. ולא תמצא דבר זה בדברי חכמים, רק ההפך, כמו שהתבאר בחיבור גבורות השם. וגילו דבר זה במקומות הרבה מאוד, ודרשו זה (ב"ר עח) מן הכתוב: "כי מלאכיו יצווה לך לשמורך בכל דרכיך": "מי הוא גדול? השומר או הנשמר!" וזהו באמת דעת חכמים. וקראו **המלאכים והגלגלים שהם עבדים משמשים אל הנבראים**, וכדכתיב בקרא (בראשית א): "ויתן אותם - ללוהים ברקיע השמים להאיר על הארץ". הרי כי תחילת בריאתם היה כדי לשמש את העולם ולא נבראו לעצמם כלל."

דף מקורות

להאיר על הארץ", גם "והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים" וכיוצא בהם - כמשמעם... ולא יחשוב פועל חכם, להכין כלים משקלם עשרת אלפים ככר כסף, לעשות מחט ברזל אחד. אבל יצרם בתכונה ותבונה לא ידעה בילתו, אשר דרך סיבובם ולכתם לעשות מלאכתם הוחן להם וכו' יוקח להם מיטב השפע ראשונה, וכל המלאכה נמבזה ונמס - השליכו ארצה, ותבל ובניה תחיה בנותר.

והנה באמת, **מלבד שהדעת הזה הוא מפיל חומת התורה ומפריז על דבריה**, ובסברא זו **יתבזה צלם האדם ותתמעט דמותו...**

אני הנה ראיתי שאינה יכולה להתקיים בעצמה מפני כמה דברים:
אחת - כי לפי דעתם זה יחויב שיהיה האדם פחות המדרגה מהבע"ח, והבע"ח פחות מהצמח, והצמח מהמחצב, והמחצב מהיסוד הפשוט, והיסוד הפשוט פחות מהחומר הראשון. **ויהיה אחרון אחרון פחות במעלה מאשר לפניו**, אחר שהם היו ראשונים אליו בסדר הטבעי. **הפך מה שנראה מהחוש**, וממה שאמרו: "כל הנברא אחר חברו - שליט בחברו (ב"ר פ' יט)", וממה שאמר הכתוב: "נעשה אדם בצלמנו" וגו'.
רק אם יאמרו: שמעלת הסדר להיות ראשון ראשון יקר וחשוב נמשכה עד גלגל הלבנה לבד, ומשם ואילך נתחלפה השיטה להיות אחרון אחרון חביב - וזה דבר שאין לו שחר...

6. תפארת ישראל יז

האדם שהוא מבחר המינים התחתונים, **ובשבילו הכל נברא - הוא נברא באחרונה...** כאילו טבע הבריאה חייב דבר זה: **כי הדבר שהוא שלמות הכל - ראוי שבו יושלם הכל...** האדם שהוא שלמות כל מעשה בראשית ובו (=ובבריאתו) נשלם כל מעשה בראשית.

7. גבורות השם סז

אף בערך מלאכי מרום ישראל הם יותר ראשונים. ואם שהדבר בתחילת הדעת נראה תמוה, הלא כבר הארכנו בזה בספר דרך החיים... מכל מקום המקום גורם להוסיף בכאן ולהאריך **כי הוא יסוד ועמוד התורה והשכלת מעשה - לווהינו וסידור המציאות** כמו שיתבאר...

8. אוצרות הראי"ה כב, מד

כל דברי רבנו בעניין: מצד השכל - אינם מוכרחים, ומצד ההבחנה - מוכרחים לשלילה, ומצד הקבלה - נדחים לגמרי. וכבודו הגדול במקומו מונח, אך האמת אהובה מכל.

9. שער הגמול

שהקב"ה ברא נפשותיהם של צדיקים - והיא בלא ספק רוח זכה ודקה ביותר, אינה גוף, ולא נגבלת ולא נגדרת במקום, ולא נתפשת כשאר הרוחות שתופסין אותן בנודות, אלא מכת המלאכים ונעלית ביותר. אין כאן מקום לפרש כל המושג ממנה.

והכתוב מעיד עליה, שנאמר: "ויפח באפיו נשמת חיים" יאמר כי **מנשמת - לוח נתנה**, ולא מהשתלשל הסיבות.² ורבותינו ז"ל אמרו **שנבראו** (הנשמות, ביום) **בראשון, בכלל בריאת האור, ברצון הקדוש ברוך הוא**, (קודם) שגדר זה העולם השפל והשמים העליונים הזכים וכל צבאם הגופיים והשכליים.

10. גבורות השם מד

אמנם אני אומר, כי כל האומר כי המלאכים הנבדלים הם יותר במעלה מן ישראל - שהם אדם באמת אשר נקראו בניו לו יתברך - אין רוח חכמים נוחה הימנו... יורה זה השם כי המלאכים הם נקראים "מלאכים" מלשון **שלוחים**, מפני שהם שלוחים לצורך הנמצאים, **אינם עיקר שיקרא - להותו יתברך עליהם**. אבל ישראל הפך זה שנקראו בניו, כי אם **הבן** הוא משמש אל **האב** לכבודו. אבל המקום ברוך הוא אינו משמש זולתו, **לכך שמו יתברך נקרא על ישראל**.

² בפירושו לבראשית כתב על הפסוק "ויפח באפיו נשמת חיים": "ויפח באפיו נשמת חיים" - ירמוז לנו הכתוב הזה **מעלת הנפש יסודה וסודה**, כי הזכיר בה שם מלא, ואמר כי הוא נפח באפיו נשמת חיים, להודיע כי לא באה בו מן היסודות כאשר רמז בנפש התנועה (לעיל אכ), גם לא בהשתלשלות מן השכלים הנבדלים, אבל היא **רוח השם הגדול, מפיו דעת ותבונה**, כי הנופח באפי אחר - מנשמתו יתן בו. וזהו שנאמר (איוב לבח) "ונשמת שדי תבינם". וז"ל בתורת ה' **תמימה**: "וכן אמר באדם: "ויברא - להים את האדם בצלמו" - כי נתכוון לבריאת הנפש שאינה לא מן השמים ולא מן הארץ, כמו שאמר: "ויפח באפיו נשמת חיים". כן "בריאה" אצל הוצאת "יש מאין", כי אין מילה בתורה ראויה לזה אלא היא... לבריאת אדם אמר "נעשה אדם", כלומר **אני** והארץ הנזכרת ביום הזה בפסוק "תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיותו ארץ". כי **הארץ תעשה הגוף כעשותה הבהמה, ואני - הנפש**. כעניין: "ויפח באפיו נשמת חיים". ואומר: "בצלמנו כדמותנו", כי הגוף בצלם הארץ ובדמותה שתכלה ותיפסד, והנפש בצלם העליון שאינה גוף ולא ימשול עליה ההווה וההפסד - כן פי' רבי יוסף קמחי ז"ל, והוא פירוש נכון וטוב... ועניין **הנשמה שאינה גוף** - נודע וברור מפסוק: "ויפח באפיו נשמת חיים". וזה קרוב ומבואר שעילה אותה יחס לבורא ית', כי הנופח בכלי מרומו מציא בו רוח. ויש בזה פסוקים אחרים מרמזים סוד בזה, ו"לו דומיה תהילה". ומכל מקום לא רמז (זמן) בריאתה. ורבותינו ז"ל אמרו: "רוח - לווהים מרחפת" - זה רוחו של משיח. **רמזו לנשמה החביבה ועמה נבראו כולם**, וכן אמרו רבותינו ז"ל: "ערבות (משבעה ריקיעים) - שבו צדק ומשפט גנזי חיים וגנזי שלום ונשמות של צדיקים ונשמות העתידות להיבראות" - כלומר העתידות לבוא בגוף. וכן אמר ר' יהודה הלוי (בפיוט): "תיקן נשמות עם האור הראשון, תחילת דבר ה'". ודעת הגויים שאומרים שהיא נבראת כמו בריאת הגוף - אינו נכון כלל, מפני שאין **הקב"ה בורא עכשיו תמיד יש מאין**, אלא פועל וממציא דבר מדבר, מתמיד ההווה ומתמיד ההפסד להשיבם ליסודות. והדברים שאין בהם הפסד (כלומר שקיימים לנצח) - אין בהם הווה עכשיו (אלא נבראו מששת ימי בראשית), כגון המלאכים והשמים והיסודות, כולם נבראו מאז קיימים ועומדים הם, וזה הדבר מוסכם וברור. וכן אמר דוד: "הללו את ה' מן השמים הללוהו במרומים", ואמר במלאכיו וצבאיו: "השמש והירח... כוכבי אור... שמי השמים והמים אשר מעל השמים... כי הוא ציווה ונבראו ויעמידם לעד לעולם וגו'". ואמר: "הללו את ה' מן הארץ... כי נשגב שמו לבדו" - בעבור שיש בהם הווה והפסד, והראשונים קיימים אין בהם הפסד כלל ולא הווה עכשיו. וביאר הרמב"ן שם, שמטעם זה לא ביארה התורה שכר הנשמות לאחר המוות: "לא שאל אברהם מן הביטחון הזה שיתן לו שכר גדול בעולם אחר מותו, כי אין הצדיקים צריכין ביטחון על זה. כי דבר ברור אצלם ואצל כל חכם קיום הנפש הטהורה אחרי המוות, לפי שאינה מורכבת מן היסודות שימשל בה הפסד כדברים מורכבים, וקיומה לעולם והדבקה באור עליון. כי ידוע שהיא שכל נבדל אחר המוות, כדת המלאכים. כי כמותם היא בבריאתה, כמו שביארנו בפסוק: "ויפח באפיו נשמת חיים", וכבר אמרה אשה (אביגיל, משבע נביאות): "והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים", וזהו קיום הנפש והדבקה והתקשרה ב-לוהיה. **וזהו הטעם שלא פירש משה רבנו ע"ה בתורה בשכר מצוות שכר עולם הנשמות, לפי שהוא דבר מצד הטבע**, שאין כיליון בשכלים הנבדלים."

דף מקורות

11. נפש החיים א, ה³

וכל העולמות נכללים ונחלקים לד' כידוע, שהן: האופנים, והחיות, וכיסא כבודו, ואצילות קודשו יתב'. ונשמת כל אחד הוא העולם שעליו. כמ"ש: "ובהנשא החיות גו' ינשאו האופנים לעומתם, כי רוח החיה באופנים. בלכתם ילכו ובעמדם יעמודו וגו'". והחיות ג"כ מתנהגים ע"י עולם הכיסא שעליהם, כמשארז"ל שהכיסא נושא את נושאו. **ונשמת החיים של הכיסא, הוא סוד שורש העליון של כללות נשמות ישראל יחד, שהוא יותר גבוה ומאוד נעלה גם מהכיסא, שהוא האדם שעל הכיסא, כמ"ש שם: "ועל דמות הכיסא וגו'".** וז"ש בזוהר בענין הפסוק: "אחור וקדם צרתני" - "אחור לעובדא דבראשית וקדם לעובדא דמרכבה". **שמצד הגוף הוא אחור למעשה בראשית ומצד שורש העליון של הנשמת חיים שלו הוא קדם לעובדא דמרכבה גם מעולם הכיסא.**

12. עקידת יצחק ה

כי הנה באמת, **כל מה שיאמרו מזה העניין בבחינת הגופים הארציים - מודים אנחנו להם, ולא נכחד מהם דבר, כי מי לא ידע בכל אלה? ובבחינה ההיא באו הכתובים כולם המורים על פחיתותם ושיפלותם ומיעוט ערכם אצל הנמצאים הקיימים.** אבל אנחנו לא נאמר, **כי אם בבחינת הצורה הנכבדת העליונה, אשר עליה נאמר שנברא האדם "בצלם" ו"דמות -לוהים",** כי בבחינתה בטלו כל טענותיהם, **מצד שהצורה הנכבדת הזאת פשוטה רוחנית ומדרגתה מדרגת השכלים הנבדלים או קרובה להם...** לא נגרע מלהאמין שנבראו השמים לצורך האנשים ה-לוהיים, אשר הם "בצלם -לוהים ודמותו" כמו שיורו על זה הכתובים...

13. דרך השם א, ב⁴

אך הברייה העיקרית באמת היא המין האנושי, וכל שאר הנבראים בין הגבוהים ממנו ובין השפלים ממנו, אינן אלא בעבורו להשלמת עניינו, לפי כל הבחינות הרבות והשונות הראויות לימצא בהם.

14. תפארת ישראל יב

והאדם הוא עיקר הבריאה, שהכל נברא בשבילו והוא בלבד כל המציאות, לא זולת זה. ועם שהאדם הוא בעל חומר, הנה מצד צלם -לוהים שנברא בו - יש לו מעלה מושגת מן העליונים...

³ עיין גבורות השם פרק מד שביאר המהר"ל בדרוש ארוך על התפילין של הקב"ה ושל ישראל, שרק ישראל "עלולים" - מושפעים מהש"ת וכל שאר הנמצאים נסמכים אליהם. ועיין ג"כ בנצח ישראל פרק ג ופרק י.

⁴ ובדעת תבונות קנח: "הנה עיקר הנבראים הוא האדם, ועיקר האדם - כנסת ישראל. וכבר אמרו ז"ל (ירושלמי שבת סוף פרק ו; ועיין נדרים לבי), מלאכי השרת יושבים מבחוץ וישראל מבפנים, דכתיב: "כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל -ל".

15. דרך החיים ג, יד

אם פירושו שנברא האדם בצלם - לווהים - היינו **השכל** שבאדם, וכמו שפירש הרמב"ם ז"ל (מו"נ א,א) הצלם שנזכר בכתוב, דבר זה אין מוכח כך. כי **מה שנאמר כאן חביב האדם על כורחך פירושו שהוא חביב אף מן המלאכים**. כי מה שהאדם חביב מן הבהמה וכי דבר זה צריך לומר? ועל כורחך פירושו שהאדם חביב אף מן המלאכים וכמו שיתבאר. **ובודאי יש במלאכים דעת וחכמה...** ולכך מוכרח לומר כי דבר זה עניין בפני עצמו...